

Ժորժ Պաթայլ ՏԻԿԻՆ ԵՂՈՒԱՐԴԱ

Madame Edwarda, «Տիկին Եղուարդա»: Այս է վերնագիրը Ֆրանսացի փորձագիր, վիպագիր եւ փիլիսոփայ Ժորժ Պաթայլի ամենածանօթ կտորներէն մէկուն: Խորհրդաւոր կտոր, որուն կեդրոնը՝ կայանասելի գաղտնիք մը: Բայց թերեւս գաղտնիքը ուրիշ բան չըլլայ եթէ ոչ ծայրագոյն մերկութեան անհասանելիութիւնը: Պաթայլ կ'ըսէ. ոչի՛նչ է գրածս եթէ ընթերցողս տրամադիր չէ՛՝ զայն — ծայրագոյն մերկութիւնը — ենթագրելու անոր ետին: Այո՛, Պաթայլին յաճախանքներէն մէկն էր մահուան եւ հաճոյքին մօտիկութիւնը, համանմանութիւնը, մեծ սուրբերու եւ մեծ մեղաւորներու հմայափոխութիւններուն համեմատութիւնը, “էրոթիզմ”ի սրբազնութիւնը (անշուշտ՝ պայմանաւ որ յաջողինք այդ “սրբազնութիւն”ը մտածել ու ըմբռնել իբրեւ իտէալական սրբութիւններուն հակոտնեայ բեւեռը, գաղտնի խնդրականացումն ու ժխտումը): Այո՛, իր ամբողջ գրական-մտածողական գործին մէջ՝ Պաթայլ հետապնդած է սրբազանին խուժումը կեանքէն ներս, ընկղմեցնող-տապալեցնող փորձառութիւնը, որ կրօնական է իր խորքին մէջ, կրօնական փորձառութիւն: Այո՛, այս բոլորը ճիշդ են: Բայց բացատրութիւնները՝ աւելո՛րդ: Առաջին հերթին՝ գրութիւնը պէտք է խօսի: Զայն բացատրութիւններով փոխարինելը կը նշանակէ աւելորդաբանութեամբ բաւարարուիլ:

Ինչո՞ւ Պաթայլ թարգմանել: Բան մըն է որ վիճակուեցաւ ինծի, քսան տարի առաջ, տեսնելու համար, թէ ինչպէ՛ս պիտի հնչէր հայերէնով: Պաթայլ կը սիրէ չափազանցուածը: Բայց գիտէ թէ երբ գրելը կը մօտենայ սեռայինին՝ պէտք է ըլլայ չափազանց, անմարսելի, անկարելի: Եթէ ոչ՝ ինչի՞ պիտի ծառայէր: Անհանդուրժելի են ի միջի այլոց՝ սեռային ինքնահաճոյ նկարագրութիւնները, վէպերուն մէջ օրինակ, զգուելի են երբ կ'ուզեն օրուան ճաշակին համեմատիլ,

երբ կը կարծեն թէ ազատութիւնը եւ արդիականութիւնը վրանբացութիւն կը պահանջեն, երբ կը հաւատան յանկարծ, թէ աւելի՛ ազատ ու ազատագրուած ենք այսօր քան օրինակ՝ երէկ: Ուղղակի անհանդուրժելի են, իրենց կեղծ անմեղութեամբ, իրենց բնապաշտ բնականութեամբ: Նոր հայ գրականութիւնը, Հայաստանի մէջ, գերծէ՛լ՝ այդ մեղքէն, այդ ծիծաղելի տեսարաններէն, կնոջական մարմնի, տաք պահերու այդ “համարձակ” ցուցադրութենէն:

Պաթայլի գործը չէ՛ անշուշտ այդպիսի ցուցադրութիւն, համարձակութիւն, կամ ազատ ըլլալու պատրանք: Հոս մանաւանդ՝ փորձառութիւն մըն է նկարագրուածը, ոչ թէ վիպային տեսարան մը, կամ տեսարաններ: Հասկնալի է հետեւաբար, որ Պաթայլ պայքարի լեզուին հետ, որ հաւատարիմ չէ “փորձառութեան”, որ թեթեւամտութեամբ ու անընդունակութեամբ ալ կը համեմէ ողբերգութիւնը: Նոյնը կ’ընէին միսթիքները, երբ կարգը գար իրենց հմայափոխական փորձառութիւնը գիրով արձանագրելու: Երբեմն ալ կը գրէին, որովհետեւ կասկածներ կը սնուցանէին ճիշդ այդ փորձառութեան “վաւերականութեան” վրայ: Պաթայլ շատ գիտակցաբար կը գործածէ ու կը գործադրէ նմանութիւնը: Լեզուին մասին իր արտայայտած կասկածները գրութեան մէջ նոյն պաշտօնն ու նոյն օրինավիճակը ունին, բայց իր պարագային՝ կրկնակի գիտակցութեամբ մը, քանի որ խօսքը հոս՝ “էրոթիք” փորձառութեան “միսթիք” վաւերականութեան մասին է:

Madame Edwarda լոյս տեսած է իբրեւ գրքոյկ 1941ին, ծածկանունով (Pierre Angélique), չըջանի մը երբ այս տիպի գրականութիւն հրատարակելը արգելուած էր Զրանսայի մէջ, կամ վտանգի տակ կը դնէր գրողն ինչպէս հրատարակիչը (Ժորժ Պաթայլ պետական պաշտօնեայ էր, ըլլալէ ետք՝ գայթակղութիւնը սիրող վիպասան մը եւ բոլոր իտէալականութիւններուն դէմ կռուող մտածող մը): Վերատրպում՝ 1946ին, նոյն ծածկանունով: 1956ի հրատարակութեամբ է միայն որ գրութիւնը կը ստանար “Ներածական խօսք” մը, Ժորժ Պաթայլին ստորագրութիւնը կրող, բուն “Տիկին Եղուարդա”ն միշտ վերագրուած ըլլալով Փիէռ Անթելիքին: Յետ մահու լոյս տեսած հրատարակութիւնները վերջապէս, նախ՝ 1966ին (Պաթայլ, ծնած էր 1897ին ու մեռաւ 1962ին), յետոյ Ամբողջական Գործերու երրորդ հատորին մէջ (1971), որուն կը հետեւինք հոս*, կը պահեն միայն Ժորժ Պաթայլի անունը, կարծէք՝ մահէն ետք ծածկանունը դառնար աւելորդ: Ասոնք՝ ծածկանունութեան երկդիմի խաղերն են: Հրատարակութեան թուականը կը բացատրէ նաեւ “անհեթեթ”ին շուրջ զարգացումները կամ ակնարկութիւնները: Ընթերցողին կը ձգեմ պար-

* Georges Bataille, *Oeuvres Complètes*, III, *Oeuvres littéraires*, Gallimard, 1971.

տականութիւնը որոշելու, թէ անոնք “անկեղծ” ու “ինքնաբոլ” են, թէ ընդհակառակը՝ Սարթրին եւ միւս գոյութենապաշտներուն քիթին խնդալու ձե՞լ մը:

Երկու խօսք եւս, թարգմանելու արարքին մասին: Պաթալիւն լեզուն խստակրօն ֆրանսերէն մըն է, երբեմն միայն՝ ժարգոնային յաւելումներով: Թարգմանիչին պարտականութիւնն է՝ ընթերցողին մոռցնել որ կարդացածը թարգմանութիւն է, բայց նոյնքան անհրաժեշտօրէն՝ չմոռնալ որ կատարածը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ թարգմանութիւն: Հոս օրինակ՝ ծանրակշիռ պա՛հ մը կայ, երբ Եղուարդա իր սեռային բարեմասնութիւնները կը ցուցադրէ ու կու տայ անոնց արտաքին մասերուն համար կիրարկուած ֆրանսերէն ամենագեղեցիկ բառերէն մէկը՝ “guenilles”: Որ սովորական լեզուին մէջ կը նշանակէ սակայն՝ “ցնցոտի”: Ժարգոնային լեզուն երբեմն՝ ունի այս սքանչելի հրացայտումները, որոնք մէկ անգամէն կը բանաւն չկասկածուած վիճեր: Ի՞նչ պիտի ընէ թարգմանիչը: Եթէ որեւէ գեղեցիկ հայերէն բառ մը դնէ այդտեղ, ինչ որ անկարելի պիտի չըլլար հարկաւ, կը կորսնցնէ ցնցոտիական համեմատութիւնը: Այսպիսի պարագաներ համեստութեան կը հրաւիրեն թարգմանողը, որ ստիպուած է գրութեան մէջ իր անցքին հետքը ձգելու, աւելցնելով էջատակի ծանօթութիւն մը: Կամ յառաջաբանի մը մէջ՝ նշմար մը:

«Տիկին Եղուարդա»ն Ժորժ Պաթալիւն ամենէն “զգուելի” գրութիւններէն մէկը չէ, շատ աւելի զգուելիները կան: Առաջին մէկ օրէն, Պաթալիւն թեմաներուն հանդէպ՝ այդ զգուանքը զգացած եմ: Պէտք չէ կարծել, որ գերծ էի անկէ, որ սիրով ու յափշտակութեամբ կը կարդայի զինք: Ընթերցողի փորձառութիւն, էագոյնը: Թարգմանած եմ զինք ճիշդ այդ զգացումին պատճառով, ընթերցողի փորձառութիւնը երկարածգելու եւ արձանագրելու հեռանկարով հաւանաբար: Փորձ մըն էր զգուանքը դիմագրաւելու, գայն մէջս ջնջելու: Փորձ մըն էր միեւնոյն ատեն գայն սեւեռելու, սաստկացնելու: Այսինքն՝ հետեւելու Պաթալիւն իսկ ուսմունքին: Երկար տարիներ պէտք եղած են որպէսզի հասկնամ, թէ զգուանքին դրդապատճառը իտէալականութեան չլուծուած (անլուծելի) տիրապետութիւնն էր: Այդ հասկնալէ ետքը, բնական է, զգուանքը չի դադրիր հրաշքով: Երբ կ'ուզես գլխիվայր ընել հաւատքը, դուն ալ հետը պէտք է գլխիվայր ըլլաս: Եթէ ոչ՝ ի՞նչ արժէք: Թարգմանութիւնը ծայրագոյն զգուանքի փորձառութիւնը կրկնելու ձեւ մըն էր, այո՛: Եթէ ոչ ամէն տեղ, հո՛ս՝ ամէն պարագայի: Յետոյ պէտք է ըսել, թէ չեմ ճանչնար Պաթալիւն գատ ուրիշ մէկը՝ որ գրականութիւնը տանի, տարած ըլլայ, այսքան հեռու, իր սահմաններէն (ընդունուած կամ չընդունուած սահմաններէն) շատ անդին: Մինչեւ տեղ մը, ուր գրականութիւնը ստիպուած է իր պատճառները ըսելու, իր խորքը դրսեւորելու, զգուելին հետ իր

մեղսակցութիւնը վերջապէս յայտնաբերելու: Պաթայլին առաջին թիրախներէն մէկը այս իմաստով Պրըթոնի եւ իր հետեւորդներուն, իր հաւատացեալներուն, յարաբերութիւնն եղած է սատական գրականութեան հետ: Գերիրապաշտները Սատը կը յարգէին, երկինք կը բարձրացնէին, բայց ո՛չ մէկ գինով՝ պիտի ուզէին անոր փորձառութիւնը կրկնել իրենց գրուածքներուն մէջ, օրինակ՝ սատական գրականութիւն մը մշակելով, ֆիզիքական խորշանքին հետ դէմ առ դէմ գալով: Կը մնային գրականութեան մէջ:

Պաթայլի տեքստը կու տամ ինչպէս որ է, իր 1956ին գրուած փիլիսոփայական յառաջաբանով հանդերձ: Կը թարգմանեմ: Ջի նշանակեր անպայման, որ թարգմանածս կը հասկնամ: Սակայն թարգմանիչի իրաւունքովս, 1956ի “ներածական խօսք”ը փոխադրեցի վերջաւորութեան, բուն «Տիկին Եղուարդա»էն ետքը: Պէտք չկար 15 տարի վերջ գրուած փիլիսոփայական ակնարկով ծանրաբեռնելու առաջին ընթերցումը: Նոյն շրջանին (1941ին), ճիշդ է որ Պաթայլ կը գրէր *L'Expérience intérieure* (“Ներքին փորձառութիւնը”, կամ “Ներքին փորձը”), իր նիցչէական հատորը: Տիկին Եղուարդան անկախ չէ ուրեմն Պաթայլի “փիլիսոփայական” աշխատանքէն: Ամբողջական Գործերու ծանօթութիւններուն մէջ գրուած է անտիպ մնացած յառաջաբանի մը ծրագիրը, ուր կ’ըսուի հետեւեալը (առաջին դէմքով). “Այս գրքոյկը գրեցի 1941ի Սեպտ.-Հոկտ.ին, ճիշդ «Չարչարանքը»էն առաջ, որ կը կազմէ «Ներքին Փորձառութիւն» գրքին երկրորդ մասը: Երկու գրուածքները, իմ կարծիքով, սերտորէն առնչուած են...: Անշուշտ «Տիկին Եղուարդա»ն զիս կ’արտայայտէ աւելի ազդու ճշմարտութեամբ. չէի կրնար «Չարչարանքը» գրել եթէ ատկէ առաջ

* Ժորժ Պաթայլի գործին ու կեանքին մասին տեղեկանալ ուզող ընթերցողը կը յղեմ Միշէլ Սիւրիայի հատորին, Michel Surya, *Georges Bataille, la mort à l'oeuvre*, Փարիզ, հրատարակչատուն Կալիմար, 1992: Հայալեզու ընթերցողը այսօր ունի իր տրամադրութեան տակ Ժորժ Պաթայլէն հատորիկ մը, *Կրօնի տեսութիւն*, քննադատական էսսէներ վերնագրով (Երեսան, հրատ. Ապրոն, 1998), որուն վերջաւորութեան դրուած է տարեգրութիւն մը, ոմն Ս. Ֆոկիինի հեղիկանութեամբ (թարգմանուած հայերէնի, բայց ի՞նչ լեզուէ, չէ ըսուած, քանի որ ընթերցողին կը մերժուի Ֆոկիինի մասին որեւէ տեղեկութիւն): Հոն կը կարդանք հետեւեալը Գոթելի դասերուն վերաբերեալ, որոնց Պաթայլ սկսած էր հետեւիլ 1934ին. “Տեղուտեղը ծնունդ իմաստութեան այդ դասերը (Գոթելը կարդում էր առանց նշումների, ձեռքին պահած միայն Գեօթելի գերմաներէն բնագիրը, որը պարբերութիւն առ պարբերութիւն բարձրաձայն թարգմանում էր՝ տալով շշմեցուցիչ մեկնաբանութիւններ) հսկայական ներգործութիւն ունեցան Պաթայլի մտածողութեան վրայ”: Մեկնաբանութիւնները որո՞ւն համար շշմեցուցիչ էին, չէ ըսուած: Տարօրինակը սակայն Գեօթելին անունին յայտնութիւնն է: Ի՞նչ գործ ունի հոս, անկեղծօրէն՝ չեմ գիտեր: Որո՞ւն սխալն է: Ֆոկիինի՞ն, թէ հայ թարգմանիչի՞ն:

տուած չըլլայի անոր լպիրշ բանալին”: Ուզեցի սակայն դրառումի ժամանակագրական կարգը պահել: Ու ատկէ անկախ, թող թոյլատրուի ինծի, իբրեւ թարգմանիչ, ըսել որ հարց մը կը յարուցանէ իմ աչքիս Պաթայի 1956ի ներածական խօսքը: Ըսածին հետ չհամաձայնելու հարց մը չէ, բնական է: Ա՞յլ: Այլ կապ ունի փիլիսոփայական կամ ակելի ճիշդ հոս՝ հակա-փիլիսոփայական յառաջաբան մը գրելու գաղափարին հետ, կարծես «Տիկին Եղուարդա»-ն ինքնաբաւ չըլլար իբրեւ գրական գործ ու պէտք ունենար յաւելեալ բացատրութիւններու:

Անշուշտ վերը՝ նոյնիսկ եթէ “փիլիսոփայական” բառը գործածեցի առանց հակերտի, ըրի այդ՝ որոշ վերապահութեամբ: Պաթայլ ասպարէզով փիլիսոփայ չէր: Ինչ որ չ’արգելեր մէկու մը որ փիլիսոփայական տրակտատներ գրէ: Բայց Պաթայլին որդեգրած դիրքը եղած է միշտ փիլիսոփայութեան հետ ներսէն կամ դուրսէն տրամախօսութեան եւ հակամարտութեան կեցուածք մը, ուղղակիօրէն Ալեքսանդր Քոթեւին հետ-դէմ (որուն փարիզեան սեմինարին հետեւած է, Հէկլրի մասին, 1933-1939 տարիներուն) եւ անուղղակիօրէն՝ Հէկլրին հետ-դէմ, բայց նաեւ ու վերստին ուղղակիօրէն՝ իր ժամանակակից Սարթրին: Տրամախօսութիւնը կ’ենթադրէ ծայրագոյն ստանձնումը, ներքնացումը փիլիսոփայութեան “համապարփակութեան” ձգտումին եւ միեւնոյն պահուն՝ այդ ձգտումին դէմ ներքին, ներսէն աշխատանք մը, “փորձ”ի կամ “փորձառութեան” մը անունով: Երկուքը միշտ ներկայ են միաժամանակ Պաթայի գործին մէջ: Գրականութիւնը կը մտածուի ու կը կիրարկուի իր կողմէ մտածումի եզրին, մտածումի քաշողութեան դաշտէն ներս, կամ թերեւս յարակարծիքով մը նախընտրելի ըլլար ըսել՝ մտածումի վանողութեան դաշտէն ներս: Մտածումի դաշտէն ներս-դուրս այդ քաշողութիւն-վանողութիւնը մղիչ ուժն է իր պոռնկագրական արտադրութեան, ինչ որ վերջին հաշուով՝ շատ կը մօտեցնէ զինք իրմէ երկու դար առաջ ապրած Մարքի տը Սատին: Այդ եւ ուրիշ շատ մը իմաստներով՝ բացառիկ հեղինակ մըն է:

Պէտք է վերջացնել թարգմանական դժուարութիւններով, յաճախ անյաղթահարելի, որոնց հանդիպեցանք “ներածական խօսք”ին մէջ: Պատճառ մը չկայ զանոնք ծածկելու: Հայերէն բառ չունէինք օրինակ Ֆրանսերէն érotismeին փոխարէն: Էրոթիզմը փորձառութիւն մըն է Պաթայլին համար, ծայրագոյնը, ու այդ փորձառութիւնն է, որ կը հակադրուի իր կողմէ փիլիսոփայական “էութեան”: Պահեցինք Ֆրանսերէն բառը: Չունէինք նաեւ Ֆրանսերէն être թարգմանող բառ մը: Հասկնալի է, թէ ինչո՞ւ: Քանի որ հայերէնով փիլիսոփայական մտածողութիւնը կեցած է ԺԴ դարուն, սքոլաստիկ փիլիսոփայութեան ընկալումով, հայերէն “էութիւն”ը կը թարգմանէ լատի-

ներէն *esse*ն, բայց այսօր ո՛չ մէկ միջոց ունինք հայերէնով *être*ի եւ *essence*ի միջեւ տարբերութիւնը արտայայտելու համար: Թարգմանեցինք՝ էութիւն, գոյ, գոյացում: Անշուշտ բառ չունէինք նոյնպէս թարգմանելու համար Ֆրանսերէն *extase*ը (հեշտանքի ինքնակորուսումը, սեռային ինչպէս միսթիքական, ուրեմն նաեւ՝ հմայափոխութիւնը) ու նաեւ Պաթալլին յատուկ *excess*ն, որ էութեան, գոյին ու գոյացումին ժխտումն իսկ է, քանի որ էութիւն-գոյացումը ինքն իր զանցումն է փորձառութեան մէջ:

Ինչպէս միշտ, կը դրուի պահանջը մտածող թարգմանութեան մը:

Մարկ Նշանեան

ՏԻԿԻՆ ԵԴՈՒԱՐԴԱ

Եթէ ամէն ինչէ կը վախնաս, կարդա՛ այս գիրքը, բայց նախ՝ լսէ զիս: Եթէ խնդաս, կը նշանակէ որ վախ կայ մէջդ: Գիրք մը, ըստ քեզի, անշարժ առարկայ մըն է: Ինչո՞ւ չէ: Եւ սակայն եթէ դո՞ւն ես որ կարդալ չես գիտեր, ինչպէս երբեմն կը պատահի: Պէտք է սոսկա՞ս...: Մինակ ես: Կը մսի՞ս: Գիտե՞ս արդեօք թէ մինչեւ ո՛ր կէտը “դուն” ես՝ մարդ էակը: Ապո՞ւշ: Եւ մե՞րկ:

ԱՆՁԿՈՒԹԻՒՆՍ Է ՎԵՐՋԱՊԷՍ ԲԱՑԱՐ-
ՁԱԿ ԻՇԽԱՆԸ: ՄԵՌԵԱԼ ԻՆՔՆԻՇԽԱ-
ՆՈՒԹԻՒՆՍ ՓՈՂՈՑԸ ՆԵՏՈՒԱԾ Է:
ԱՆԹԱՓԱՆՑԵԼԻ - ՇՈՒՐՋԸ ԿԱՅ ԴԱԳԱ-
ՂԱՅԻՆ ԼՌՈՒԹԻՒՆ ՄԸ - ԾՈՒԱՐԱԾ
ՍԱՐՍԱՓԵԼԻՒՆ ԱԿՆԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ - ԵՒ
ՍԱԿԱՅՆ ԻՐ ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ԾԻԾԱՂԻ
ԱՄԷՆ ԻՆՁԻ ՎՐԱՅ:

Փողոցի մը անկիւնը՝ անձկութիւնը, աղտոտ եւ արբեցնող անձկութիւն մը, հարուածեց զիս (թերեւս որովհետեւ լուացարանի աստիճաններուն վրայ՝ անցողակի երկու աղջիկներ տեսած էի): Այդպիսի վայրկեաններու՝ ինքզինքս դուրս տալու, փսխելու բաղձաւնքը կը համակէ զիս: Պէտք պիտի ըլլար մերկանալ, կամ ուզած աղջիկս մերկացնել, անհամ միսերու գաղջութիւնը զիս պիտի հանգստացնէր: Բայց դիմեցի ամենէն խեղճ ու կրակ միջոցին: Մատակարարէն փեռնօ մը ապսպրեցի եւ ունայ ունայ կլլեցի զայն: Յետոյ՝ սրնարանէ սրնարան շարունակեցի նոյն արարողութիւնը, մինչեւ որ... Գիշերը վրայ կը հասներ:

Սկսայ թափառիլ այն պատշաճ փողոցներուն մէջ, որոնք կ'երկարին Ֆոպուրկ Փռուստնիէտէն մինչեւ Ռիւ Սէն Տընի: Միճակութիւնը եւ գիշերուան մութը սաստկացուցին հարբածութիւնս: Գիշերը մերկ էր պարապ փողոցներուն մէջ եւ ուզեցի ես ալ մերկանալ իրեն պէս: Տափաստ հանեցի եւ թելիս վրայ ծալլեցի զայն: Կ'ուզէի գիշերուան զովութիւնը սրունքներուս մէջ բռնել ու չփախցնել: Զգլխիչ ազատութեամբ մը կը ֆալէի փողոցն ի վար: Ինքզինքս մեծցած կը զգայի: Զեռֆիս մէջ կանգնած անդամս բռնած էի:

(Սկսելու այս ձեւը, գիտեմ, աւելի քան դաժան է: Կրնայի անշուշտ խուսափիլ այդ ցկարագրութիւններէն եւ մնալ “նշմարտաման”, հաւատալի: Շահաւոր պիտի ելլէի եթէ շրջանցէի իրականութիւնը: Բայց այդպէ՛ս է, ի՞նչ ընեմ: Սկիզբը շրջանցք չի հանդուրժեր: Ուրեմն կը շարունակեմ: Աւելի դաժան...)

Զայնէ մը մտահոգուելով պահ մը՝ ետ հագայ տափաստ եւ ուղղուեցայ դէպի հայելիները: Հոն՝ լոյս էր վերստին: Աղջիկներու երամի մը մէջտեղն էր Տիկին Եղուարդան, մերկ, լեզուն դուրս: Իմ նաշակիս համաձայն դատելով՝ սփռնելի էր ան: Զինքը ընտրեցի: Եկաւ ֆովս նստաւ: Տակաւին ժամանակ չէի ունեցած սպասաւորէն բան մը պատւիրելու: Առի Եղուարդան եւ ան ինքզինքը լեց: Մեր բերանները միացան հիւանդ համբոյրի մը փոխանակութեամբ: Սրահը բերնէ բերան լեցուն էր: Կային այրեր ու կիներ, եւ ա՛յդ էր անապատը ուր խաղը ֆարշ տուաւ: Յանկարծ իր ձեռքը վար տահեցաւ: Ես անապատելիօրէն՝ հայելիի մը պէս կոտրեցայ, կը դողայի վարտիիս մէջ: Զգացի

որ Տիկին Եղուարդան, իր յետոյքը ձեռքերուս, ինքն ալ նոյն վայրկեանին՝ պատռեցաւ: Եւ աչքերուն մէջ, խոշորցած, ահաբեկած, սարսափը կար: Եւ կոկորդին մէջ՝ երկար խոնդիւն մը:

Յիշեցի, որ որոշած էի գարշելի կերպով վարուիլ: Պէտք էր, անպայման պէտք էր որ այդպէ՛ս ալ ըլլար: Ձայներու ժխորին, լոյսերուն, մուխին ընդմէջէն՝ գահավէժ խնդուկներ լսեցի: Բայց այլեւս ետ քայլ չկար: Եղուարդան թեւերուս մէջ սեղմեցի, ժպտեցաւ: Անմիջապէս՝ կորսուեցաւ: Նոր բախում մը, ընդհարում մը ցնցեց զիս: Լուսեան պէս բան մը շատ վերերէն վրաս տապալեցաւ ու պատեց զիս, մարմինս ամբողջ սառեցուց: Անմարմին եւ անգլուխ հրեշտակներու խումբով մը շրջապատուած, կը համբառնայի, թեւաւոր սահանգներով: Բայց պարզ էր: Թախծութեան ալիք մը պարուրեց զիս եւ ինքզինքնս զգացի լիուած այնպէս՝ ինչպէս մարդ լիուածութեան զգացումը կ'ունենայ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ներկայութեան: Հարթածութենէն գէշ էր եւ անկէ շատ աւելի խելառ բան մը: Տխրութիւնը կար արդէն, երբ կը մտածէի որ այդ իմս դարձած յանկարծական բարձրացումը Եղուարդային հետ սպասած հանդիմանքէս պիտի զրկէր զիս:

Անհեթեթ էր, իսկապէս: Եղուարդան ու ես երկու խօսք չէինք փոխանակած: Վայրկեան մը՝ անհանգստութենէս տարուեցայ: Վիճակէս ոչի՛նչ կրնայի հաղորդել: Ժխորին եւ լոյսերուն մէջտեղը, գիշերը զիս կը համակէր: Ուզեցի սեղանը հրել, ամէն ինչ տակն ու վրայ ընել: Սեղանը գետինը գամուած էր, զայն դրդել կարելի չէր: Կա՞յ արդեօք աւելի ծիծաղելի կացութիւն մը աշխարհի երեսին: Ամէն ինչ անհետացած էր, սրահը, Տիկին Եղուարդան: Միայն գիշերը...

Այլ չած էի: Ձայն մը, շատ մարդկային տեսակէն, սթափեցուց զիս: Տիկին Եղուարդային ձայնն էր, իր ազագուն մարմնին պէս՝ ձայնն ալ ցոփութեան հով մը ունէր իր մէջ:

- Ցնցոտիներս կ'ուզե՞ս տեսնել, կ'ըսէր:

Երկու ձեռքով սեղանին կառչած՝ դարձայ իրեն: Նստած էր: Սրունքներէն մէկը բացած՝ օդին մէջ կը պահէր: Սրբազան ճեղքը աւելի լայն բանալու համար, երկու ձեռքերով՝ մորթը ետեւ կը քաշէր: Այսպէս Եղուարդայի «ցնցոտի»ները, մագոտ ու վարդագոյն, գարշելի աղտոյութեան մը պէս կենսայորդ, ինծի կը նայէին: Կամաց մը կմկմացի.

- Ինչո՞ւ կ'ընես:

- Կը տեսնես, ըսաւ, Աստուած եմ...

Տիկին Եղուարդա

- Խելփիդ եկեր է...

- Բայց ո՛չ, նայիլդ պէտք է, նայէ՛:

Իր խոսքով ձայնը հեզացաւ, գրեթէ մանկական դարձաւ, յոգնած շեշտով մը ըսելու համար ինծի, լիւաժութեան անհուն ժպիտովը՝ «ի՛նչ հանոյ՞ք էր»:

Բայց պահած էր գայթակղելի դիրքը: Հրամանը հնչեց.

- Պագնէ՛:

- Բայց..., հակաճառեցի, բոլորի՞ն առջեւ:

- Անշուշտ:

Կը դողայի: Կը նայէի իրեն, անշարժ էր: Այնքան հեզութեամբ կը ժպտէր ինծի, որ կը դողայի: Վերջապէս ծունկի եկայ, երեքացի, եւ շրթունքներս դրի բաց վերջին վրայ: Իր մերկ գիտը ականջս շոյեց: Կարծեցի կոհակներու ձայնարկութիւնը լսել, այն ձայնը որ կը լսուի երբ խեցիներու բացուածքին կը մօտեցնես ականջդ: Բոզանցի անհեթեթութեան եւ շուրջս դարձող թոհ ու բոհին մէջ (պիտի խեղդուէի, շառագունած էի, ֆրոնաթոր), տարօրինակ է՝ առկախուած մնացի, կարծես Եղուարդան ու ես փոթորկոտ գիշեր մը կորսուած ըլլայինք ծովուն յանդիման:

Ուրիշ ձայն կը իմացայ, որ կու գար գիրուկ ու գեղամարմին կնոջմէ մը, շատ շնորհիով հագուած:

- Տղա՛մ, չըլլա՛ր, պէտք է վեր ելլէ՛ք:

Ենթաւնօրէնութիւն էր: Դրամս առաւ: Կայնեցայ ու Տիկին Եղուարդային հետեւեցայ, որուն անդորրաւէտ մերկութիւնը սրահը նեղֆեց անցաւ: Այդ պարզ անցքը աղջիկներով ու յանախորդներով լեցուն սեղաններուն միջեւ, այդ «աստիճաններէն բարձրացող կնոջ» ետեւէն փախելը, իբրեւ այն այրը որ պիտի սիրէ զինք, տեսլահարութեան մը պէս թուեցան ինծի այդ պահուն: Քարէ գետնին վրայ Տիկին Եղուարդային բարձր կրունկները, իր երկար ու յայրատ մարմնին կոտրտուիլը, իր հեշտայոյզ կնոջ անդամներէն ծորող բարկ հոտը փթիս տակ, այդ սպիտակ մարմնին բուրումը... Տիկին Եղուարդա առջեւէս կը փախէր... ամպի մը վրայ: Սրահին աղմկոտ անտարբերութիւնը դէպի իր զգացած երջանկութիւնը, իր փալուածքին չափուած իմաստաբանութիւնը, ամբողջը՝ թագաւորական սրբագործում մըն էր եւ ծաղկաբաշխ տօնակատարութիւն մը: Մահը, անձամբ, կը մասնակցէր տօնակատարութեան, որովհետեւ բոզանցի մերկութիւնը մսագործի դանակին հրաւերն է:

.....պատերը ծածկող, առաստաղը կազմող հայելիները զուգաւորման կենդանական պատկեր մը կը բազմապատկէին: Ամենադոյզն շարժումին, մեր պարտասած սիրտերը կը բացւէին պարապին վրայ, ուր մեր անդրադարձին անվերջանալիութիւնը կորուստի կը մատնէր զմեզ:

Ի վերջոյ՝ հաճոյքը աղէկէզ ըրաւ մեզ: Ոտքի ելանք եւ լրբօրէն նայեցանք իրարու: Ակնապիշ կը դիտէի Տիկին Եղուարդային: Երբեք այդքան գեղեցիկ - եւ այդքան մերկ - աղջկան մը չէի հանդիպած: Պահելով զիս իր նայուածքին տակ, գգրոցէ մը գոյգ մը սպիտակ գուլպաներ հանեց, նստաւ անկողինին վրայ եւ հագաւ զանոնք մէկ առ մէկ: Մերկութեան զառանցանքէն յափշտակուած էր: Անգամ մը եւս՝ սրունքները բացաւ եւ ճեղքուածքը յայտնեց: Մեր երկու մարմիններու բարկ մերկութիւնը մեզ սրտազեղ նոյն սպառումին կը յանձնէր: Սպիտակ պոլեոս մը անցուց ուսերուն, մերկութիւնը տումինոյի մը տակ ծածկեց: Տումինոյի գլխարկին ներքեւ դէմքը հագիւ կը տեսնուէր: Ժանեկազարդ դիմակը անհանաչելի դարձուցած էր գինք: Այդպէս հագուած՝ խոյս տուաւ ինձմէ եւ ըսաւ.

- Դուրս ելլե՛նք:

- Բայց... արտօնուած ես դուրս ելլելու, հարցուցի ես:

- Շուտ, ֆիֆի, պատասխանեց խնդումներես, այդպէս մերկ դուրս չես կրնար ելլել:

Հագուստներս երկարեց ինծի, օգնեց որ հագուիմ, բայց գործողութեան պահուն՝ ֆմահաճոյքը իմ եւ իր միսերուն միջեւ նենգ փոխանակում մը կը ստեղծէր: Նեղ աստիճաններէն վար իջանք. հոն է, որ

Տիկին Եղուարդա

սպասուհիի մը հանդիպեցանք: Փողոցի յանկարծակի մութին մէջ, գարմացայ Եղուարդան այդպէս փախուստի մէջ, սեւեր հագած տեսնելու: Կը շտապէր, կը խուսափէր ինձմէ: Օդը ցուրտ չէր բնաւ: Կը դողայի սակայն: Եղուարդան՝ օտար: Աստղաւուն երկինք, պարապ եւ խելառ, մեր գլուխներուն վերեւ: Կթոտ էր փալուածքս, այդպէս կը կարծէի, բայց եւ այնպսէ՛ կը փալէի:

Գիշերուան այդ ժամուն, դատարկ էր փողոցը: Յանկարծ, չարամտութենէն դրդուած եւ առանց բառ մը արտասանելու, Եղուարդան սկսաւ վազել, միս մինակը: Սէն-Տընիի տաճարը կար դիմացը. այդտեղ կանգնեցաւ: Ես տեղէս չէի շարժած: Ինծի պէս եւ ինծի չափ անշարժացած՝ Եղուարդան կամարին տակ կը սպասէր: Ամբողջութեամբ սեւ էր, միապաղաղ ծակի մը պէս անձկագին: Հասկցայ յանկարծ, որ խնդալու տրամադրութեան մէջ չէր. կրնամ ըսել մինչեւ իսկ, որ զինքն ծածկող հագուստին տակ՝ քացակայ էր ինք: Գիտցայ այդ ատեն - արբեցումս փարատած էր -, որ սուտ չէր խօսած Ան, որ Աստուած էր: Իր ներկայութիւնը ֆարի մը անհասկնալի պարզութիւնն ունէր: Քաղաքին մէջ էինք, եւ սակայն լերան բարձունքին վրայ գտնուելու տպաւորութիւնը կար մէջս, գիշերուան կեդրոնին, անկենդան միմակութիւններու մէջտեղը:

Իրմէ ազատագրուած զգացի եւ զիս - այդ սեւ ֆարին առջեւ՝ մինակ էի: Կը դողայի, մէջս հեռաւոր կռահումով՝ կը գուշակէի ամենէն անմարդաբնակ վայրերը: Ո՛չ մէկ ձեւով՝ կացութեան զաւեշտական ահաւորութիւնը կը խուսափէր ինձմէ: Ան, որուն տեսքը հիմա կը սարստացնէր զիս, քիչ առաջ հետս... Փոփոխութիւնը այնպէս՝ ինչպէս մարդ կը սահի: Տիկին Եղուարդային մէջ՝ սուգը, առանց ցաւի, առանց արտասուքի սուգ մը - դատարկ լոռութեան վերագրած էի: Եւ սակայն ուզեցի գիտնալ. այդ կիւնը, քիչ առաջ այդքան մերկ, որ զիս “ֆիֆի” կը կոչէր... Փողոցին միւս կողմը անցայ, անձկութիւնս կ’ըսէր ինծի թէ պէտք է կենայի. բայց կը շարունակէի փալել ու յառաջանալ:

Առանց բառ մը արտասանելու, ձախ կողմի սիւնին մօտեցաւ ան, ան-
նշմարելի ֆայլերով: Կոթողային դուռէն երկու ֆայլ անդին էր միայն:
Երբ մտայ իմ կարգիս կամարին տակ, տոմինոն անձայն անհետացաւ:
Մտիկ ըրի, դադրած էր շնչելէ: Կը զարմանայի, տեսնելով թէ որքա՛ն
լաւ կը հասկնամ կոր: Երբ սկսած էր վազել, գիտէի որ անխուսափելի
էր. պէտք է վազէր, շֆամուտֆին տակը նստէր: Եւ երբ կեցաւ եղած
տեղը, բացակայութեան համանման իրականութեան սեմին հասած,
կանգնեցաւ, անհաւանական խնդուֆներէն շատ անդին անցած արդէն
իսկ: Զէի տեսներ գինֆ ալլելու: Կամարէն կ'իջնէր ահարկու մթութիւն
մը: Առանց վայրկեան մը իսկ անդրադարձած ըլլալու իրողութեան,
“գիտէի” որ մահամերձի ժամանակաշրջանս սկսած էր: Կ'ընդունէի
եղածը: Կ'ընդունէի նոյնիսկ գալիֆ տառապանքը. երթալ ասկէ ալ ան-
դին, աւելի հեռու – հարուածներ ստանալու վտանգը աչֆի առած –,
մինչեւ “պարապը”: Գիտէի. կ'ուզէի գիտնալ. գաղտնիք մը հետապն-
դողի ծարաւով, առանց վայրկեան մը իսկ տարակուսելու, թէ մահը իր
մէջ արդէն իսկ հաստատած էր իր իշխանութիւնը:

Կամարին տակ կը հեծեծէր, ահաբեկած էր: Ես կը կատակէի՝

– Մարդոց մէջ միակը, որ զանցած ըլլայ այս տանարին ոչնչութիւնը:

Կը դողայի, խորհելով որ կրնար փախչիլ, ընդմիջտ անհետանալ: Այդ
ընդունելով է, որ կը դողայի: Բայց խենթեմալու պէս կ'ըլլայի, երբ
կը փորձէի պատկերացնել այդ հնարաւորութիւնը, անհետանալը:
Անհաւատալի բան մըն էր: Դրան առջեւ՝ յուսաբեկ եւ կֆած մնացի:
Վերջնականապէս յուսահատեցայ, երբ պողոտային հանդիպակաց
ափին՝ տոմինոն տեսայ, որ ստուերին մէջ կը կորսուէր: Եղուարդան
կայնած էր սրնարանի մը պատշգամին առջեւ, միշտ զգալիօրէն բա-
ցակայ: Ուղղուեցայ իր կողմը, խելակորոյս կ'երեւէր, անպայման՝
ուրիշ աշխարհէ մը եկած, եւ փողոցներուն մէջ իր թափառումով՝
ուրուականէ մը պակաս, յապաղած աղջամուղջ մը կը թուէր ըլլալ:
Կամաց մը ընկրկեցաւ երբ մօտեցայ իրեն եւ պարապ պատշգամին
սեղաններէն մէկուն զարնուեցաւ:

Կարծես՝ կ'արթնցնէի զինք: Հարցուց ինծի, անկենդան ձայնով մը.

– Ո՞ւր եմ:

Յուսաբեկ, ցոյց տուի իրեն դատարկ երկինքը: Նայեցաւ: Վայրկեան
մը, դիմակին տակ, աչքերը անսեւեռ մնացին, աստղերու դաշտերուն
մէջ մոլորած: Կ'օգնէի իրեն, որ չիյնայ: Հիւանդագին շարժումով մը՝
երկու ձեռքերը տոմինոն կը սեղմէին առջեւէն: Սկսաւ –: Կը տառա-

Տիկին Եղուարդա

պէր, կարծեցի այդ պահուն որ կու լար, բայց աշխարհը եւ անոր հետ՝ անձկութիւնը շնչահեղձ կը մեռնէին: Արտասուելը անհնարին էր: Հեռացաւ քովէս, խոր զգուսնքի ազդեցութեան տակ, եւ ետ հրեց զիս: Յանկարծ, խելակորոյս, վագեց. տեղն ու տեղը կեցաւ. տոմինոյին կտաւ մէկդի նետեց, յետոյքը ցոյց տուաւ, ոտին մէկ շարժումովը՝ դիրք բռնելով. յետոյ՝ դարձաւ ետ եւ վրաս նետուեցաւ: Վայրագութեան շունչ մը զինք կը կատղեցնէր. սկսաւ դէմքս զարնել զայրագին, գոց ու սեղմած բռունցքներով, կարծես կը կռուէր, լուռ ու անիմաց շարժումով մը: Կթոսեցայ եւ գետին ինկայ. ինք փախաւ վագելով:

Ոտքի չէի ելած դեռ, ծունկի եկած էի, երբ ետեւ նայեցաւ: Խոռոչային ձայնով մը ոռնաց: Դէպի երկինք կը գոռար եւ թեւերը օդին մէջ պարզած՝ իր ահաբեկումէն մղուած էր:

- Շունչս կը կտրուի, կը պոռար, բայց դուն՝ վարդապետի տղայ, կը փափնեմ վրադ...

Ձայնը բոլորովին կոտրեցաւ, հոնդիւնով մը վերջանալով: Ձեռքերը երկարեց զիս խեղդելու համար. եւ տապալեցաւ:

Կտրտուած որդի մը պէս, գետինը կը սողոսկէր, շունչի նեղութենէն ընկնուելով: Հակեցայ եւ ստիպուեցայ դիմակին ժանեակը հանել բերնէն, որովհետեւ զայն ակոսներով պատռտելու եւ կլլելու փորձեր կ'ընէր: Հագուստներուն անկանոնութիւնը զինք մինչեւ գեղձը մերկացուցած էր: Իր մերկութիւնը հիմա մեռեալի մը հագուստին պէս իմաստէ զուրկ կը թուէր - եւ միաժամանակ՝ չափազանց իմաստալից: Ամենէն տաքօրինակը - եւ ամենէն շատ անձկութիւն պատճառողը - լուրթիւնն էր, որուն մէջ Տիկին Եղուարդան կ'արգելափակուէր: Իր տառապանքին դրսեւորումը անկարելի դարձած էր եւ ինք՝ այդ անելին մէջ կը մխրճուէր, այդ սիրտերու գիշերին մէջ, որ նուազ անքնակելի չէ՛ր, ո՛չ ալ նուազ թշնամական, քան դատարկ երկինքը: Իր մարմնին ձկնային տապակումները, իր դէմքին արտայայտած զգուսնի կատաղութիւնը, կեանքը կը մոխրացնէին իմ մէջս, զայն կտոր կտոր կ'ընէին, զգուսնքի ծայրագոյնը:

(Սխալ չհասկցուիմ: Ապարդիւն կատակաբանութեան բաժին մը ապահովել կ'ուզեմ, երբ կ'ըսեմ թէ Տիկին Եղուարդան Աստուած էր: Այսուհանդերձ՝ բողանոցի պերճադիւնի մը կամ կիսախելագարի մը դիմագիծերով Աստուած տեսնելը՝ իմաստի մը լիութեան չի հասնիր տակաւին: Առ առաւելն՝ կ'ուրախանամ եթէ մարդիկ խնդան տրամուսեանս աստիճանը նշմարելով: Ա՛ն միայն կը հասկնայ զիս՝ որուն

սիրտը անբուժելի վերքէ մը կը տառապի, որմէ ո՛չ մէկը երբեք պիտի
չուզէր բուժուիլ... Եւ ո՞ր մարդը, վիրաւոր, պիտի ցանկար մեռնիլ
ուրիշ վերքէ մը:)

Անդարձ իրողութեան մը պատահած ըլլալու գիտակցութիւնը, գիշերուան մէջ երբ ծնրադրեր էի Եղուարդային մօտ, նուազ յստակ չէր այն ատեն, նուազ սահմոկեցուցիչ ալ չէր, եթէ զայն բաղդատեմ հիմակուան (գրած պահուս) զգացածիս հետ: Իր տառապանքը մէջս էր, նետի մը ճշմարտութեան հանգոյն: Պիտի հասնի սրտին, գիտեմք, բայց պիտի հասնի մաեր բերելով իր հետ: Կը սպասեմ: Ոչնչութեան դիմացածը ի՞նչ իմաստ կը պահէ իր մէջ: Աւելցումներու իմաստը թերեւս, որոնցմով կեանքս կը շարունակէ զբաղիլ, ապարդիւն: Այդքան սեւ լոռութեան մը մէջ, յուսաբեկումս փոփոխութիւն մը արձանագրեց: Եղուարդային գալարումները զիս ինձմէ կը բաժնէին եւ կը նետէին սեւ անդրաշխարհի մը, անգթօրէն, այնպէս՝ ինչպէս դատապարտեալը կը յանձնուի դահիճին:

Ա՛ն որ մատնուած է չարչարանքին, անվերջանալի սպասումէն ետք, վերջապէս կը հասնի լոյսին: Կը հասնի ճիշդ այն կէտին, ուր սահմոկեցուցիչը պիտի կատարուի: Եւ հոն՝ կը դիտէ պատրաստութիւնները: Սիրտը կը զարնէ, ուժգին բաբախումով: Նեղցած հորիզոնին մէջ, իւրաքանչիւր առարկայ, իւրաքանչիւր դէմք, ծանր իմաստ մը կը ստանայ եւ կը մասնակցի կապի սեղմումին, որմէ այլեւս խուսափելու, ազատելու, որեւէ միջոց անհետացած է: Երբ հանդիսատես գրտնուեցայ Տիկին Եղուարդայի գալարումներուն, նման յափշտակման վիճակի մը մէջ գտայ ինքզինքս, բայց մէջս անզգալաբար կատարուած փոփոխութիւնը զիս չէր արգելափակեր: Տիկին Եղուարդային դժբախտութիւնը զիս կը գետնդէր հորիզոնի մը առջեւ, որ խուսափուկ էր, այնպէս՝ ինչպէս անձկութեան մը դրդապատճառը: Պատահողութիւն, տարբադադիր, բիրտ շարժում մը ունեցայ: Պայմանաւ որ, չարամիտ դառնալով, քանիմ ես ինձմէ: Գլխապտոյտ պատճառող գաւալի ժողովը, որ կը տանէր զիս դէպի անդունդ, առջեւս բացած էր անտարբերութեան ոլորտ մը: Այլեւս մտահոգուելու, ցանկալու, հարց չէր դրուեր: Կար ջերմին չորցնող հմայափոխութիւնը: Այդ կէտին հասած, կը ծնէր կանգ առնելու բացարձակ անկարելիութենէն:

(Եթէ նպատակս հոս՝ մերկանալ է, այն ատեն՝ յուսախարութիւն մըն է քառերուն հետ այս խաղը, պարբերութիւններու դանդաղութենէն

անցնելու այս ստիպողութիւնը: Եթէ կարգացողը ըսածս մերկութեան չի վերադարձնէր, գայն իր ձեւէն ու հանդերձանքէն զրկելով, գրածս պարապին է: Բայց գիտեմ արդէն իսկ՝ որ յուսահատ ճիգ մըն է: Զիս ակնապիշ ընող, շանթահարող կայծակը հաւանաբար ի՛մ աչքերս կուրցընելու ատակ է: Այսուհանդերձ՝ Տիկին Եղուարդան երագի մը ուր-ւականը չէ՛: Իր քրտինքով թրջեցաւ իմ թաշկինակս: Կ'ուզէի ուրիշներ հասցնել այն կէտին, ուր ես հասայ իր հետ: Այս գրքոյկը իր գաղտնիքն ունի: Ստիպուած եմ գայն լռելու: Բառերէն անդին կը գտնուի:)

Վերջապէս՝ տագնապը հանդարտեցաւ: Գալարումները քիչ մը եւս շարունակեցին, բայց կորսնցուցած էին ա՛լ իրենց ուժգնութիւնը: Շունչը տեղը եկաւ, գիծերուն պրկումը թուլացաւ, տմարդի տեսքը կորսնցուց: Կարն պահ մը, ամբողջովին ուժասպառ, երկնցայ մայթին վրայ իր մարմնին կողքին: Զինք ծածկեցի հագուստովս: Ծանր չէր մարմինը: Որոշեցի գրկել զինք: Պողոտային վրայ, թափներու կանգառը մօտ էր: Թեւերուս մէջ՝ անշարժ մնաց: Համբուն երկայնքին՝ երեք անգամ ստիպուեցայ կենալ, բայց հետզհետէ կը վերակենդանանար ան: Երբ հասանք, ուզեց կանգնիլ, քայլ առաւ, երեքաց: Իմ օգնութեամբս՝ մտաւ ինքնաշարժին մէջ, նստաւ:

Կամաց մը ըսաւ՝

- ... Դեռ ո՛չ... թող սպասէ՛:

Վարորդէն խնդրեցի որ չշարժի տեղէն: Զափէն աւելի ուժասպառ, մտայ ես ալ ինքնաշարժին մէջ եւ ծանրօրէն նստայ Եղուարդային մօտ:

Երկար ատեն՝ մնացինք առանց խօսելու, Տիկին Եղուարդան, վարորդն ու ես: Երեքս ալ մեր տեղերը գամուած, բացարձակապէս անշարժ, կարծես՝ ինքնաշարժը քալէր երթար:

Վերջապէս՝ Եղուարդան ինծի դարձաւ.

- Հալ թող երթայ:

Վարորդին փոխանցեցի եւ մեկնեցանք:

Մեզ անցուց մութ փողոցներէ: Հանդարտ եւ դանդաղ շարժումներով՝ Եղուարդան իր տոմինոյին կապերը քակեց, ձգեց որ իյնայ գետին: Դիմակն ալ չունէր այլեւս: Պոլեոն հանեց եւ ինքն իրեն խօսելու պէս՝ ըսաւ.

- Կենդանիի պէս մերկ:

Տիկին Եղուարդա

Ինքնաշարժը կեցուց մէջտեղի ապակիին թափահարելով եւ իջաւ վար: Վարորդին մօտեցաւ, իրեն դպելու աստիճան, եւ ըսաւ.

- Կը տեսնես... մերկ եմ... եկո՛ւր:

Անշարժ վարորդը կը նայէր կենդանիին: Ան, հեռանալով քիչ մը, սրունքը վեր կը բռնէր, ուզելով որ նեղքը տեսնէ: Ուժով էր ու բիրտ: Եղուարդան փաթթուեցաւ իրեն, առաւ իր բերանը եւ ձեռքովը խռնշտկեց վարտին: Տափասը իջեցուց եւ ըսաւ.

- Ներս եկո՛ւր, ինքնաշարժին մէջ:

Եկաւ քովս նստեցաւ: Եղուարդան հետեւեցաւ իրեն, ելաւ վրան, հեշտախոյզ, ձեռքովը՝ վարորդը իր մէջը դրաւ: Յետոյ դանդաղ ու նեղ շարժումներ ունեցաւ, որոնցմէ զգալիօրէն՝ հանոյքին գերուծը կը փաղէր: Միւսը կը պատասխանէր, բրտօրէն իր ամբողջ մարմինը շարժի դրած էր: Մօտիկութենէն ծնած՝ այդ երկու էակներուն դանդաղ մերկացումը, իրենց գիրկընդխառնումը կը հասներ չափազանցութեան կէտի մը, ուր սիրտը չի դիմանար: Վարորդը, շնչահատ, գլուխը ետեւ նետած էր: Ինքնաշարժին ներքին լամբը վառեցի: Եղուարդան, իրանը ցցած, հեծած էր աշխատաւորին մարմինը, գլուխը դէպի ետեւ, մագերէ՝ կախ: Իր ծոծրակին տակ դրած էի ձեռքս, գլուխը բռնելու նպատակով, եւ տեսայ թէ ինչպէ՛ս աչքերը կը ներմկնային: Զինք ամուր բռնող ձեռքիս յենուելով՝ պրկուեցաւ, եւ այդ պրկումը անցուց իր հոնդիւնը: Աչքերը տեղը եկան, պահ մը՝ թուեցաւ նոյնիսկ թէ կը հանդարտէր: Տեսաւ զիս: Այդ վայրկեանին՝ գիտցայ որ իր նայուածքը անհնարին տեղէ մը կը վերադառնար: Իր խորքին՝ գլխապտոյտ ազդող անդրդուելիութիւն մը: Այդ արմատական մակընթացութիւնը որ խուժեց իր մարմնին մէջ՝ հոսեցաւ նաեւ արցունքներով: Աչքերէն յորդեցան: Աչքերուն մէջ՝ սէրը մեռած էր, արշալուսային ցուրտ մը կը ծորէր անոնցմէ, թափանցկութիւն մը, ուր մահը կը կարդայի: Երագային նայուածքին մէջ հանգուցուած ամէն ինչը՝ մերկ մարմինները, միսը բացող մատները, իմ անձկութիւնս եւ շրթունքներէն հոսող լորձունքին յիշատակը, ամէն ինչ կը մասնակցէր այդ կոյր գա՛հավիժումին դէպի մահ:

Եղուարդային հեշտանքը - կենդանի ջուրերու աղբիւր - որ կը հոսէր իր մէջ սրտաբեկ ընելու աստիճան, տարօրինակ ձեւով կ'երկարաձգուէր: Հեշտանքի հոսումը չէր դադրեր իր ամբողջ էութիւնը փառաբանել, իր ամբողջ մերկութիւնը աւելի՛ մերկացնել, իր անամօթութիւնը աւելի՛ անամօթ դարձնել: Մարմինն ու դէմքը, իրենցմէ

դուրս հեշտութեան անասելի կլկլումին յանձնատու, ունեցաւ հեզ ու քեկուն ժպիտ մը. տեսաւ զիս իմ տխրութեանս խորութեան մէջ, որմէ զգացի թէ ինչպէ՛ս իր երջանկութեան հեղեղատը կը բացուէր, կը հոսէր: Անձկութիւնս կը հակադրուէր իր հանոյփին, այն հանոյփին զոր պէտք է փափաքէի իրեն համար: Եղուարդային տառապալից հանոյքը ինծի տուաւ հրաշքի մը սպառիչ զգացումը: Իմ կորուստս, իմ ջերմս անկարելորդ կը թուէին իմ աչքիս, բայց այդ էր ունեցածս: Մէջս՝ միակ մերկութիւններն էին, որոնք քիչ թէ շատ կը համապատասխանէին իր հմայափոփութեան, եւ պաղ լուսութեան խորքին ծուարած՝ զինք “ջանս” կ’անուանէի:

Վերջին դողերը թոթուեցին, դանդաղօրէն: Յետոյ՝ իր մարմինը, տակաւին փրփրալի, թուլցաւ: Վարորդը, սիրաբանելէ ետքը, ինքզինքը լքած էր: Ես չէի դադրած Եղուարդային ծոծրակը բռնելէ: Հանգոյցը կակղացաւ: Օգնեցի որ երկարի, քրտինքը սրբեցի: Աչքերը մեռած վիճակի մէջ, կը ձգէր որ ընէի: Ուժաբափ էր: Երեխայի պէս՝ արդէն իսկ քունի մէջ կը մտնէր: Երեքիս ալ քունը տարաւ կարծեմ՝ Եղուարդային, վարորդինը, իմս:

(Շարունակե՞լ: Պիտի ուզէի շարունակել, բայց վասն ինչի՞: Ըսեմ ինչ որ զիս կը մտահոգէ գրելու ժամանակ. ամէն ինչ անհեթեթ է թէ տեղ մը իմաստ մը կայ: Հիւանդ կը դառնամ, այդ նոյն հարցումներուն շուրջ մտածելով անդադար: Առտունները կ’արթննամ, միլիոնաւոր ուրիշներու նման – աղջիկ ու տղայ, ծծկեր երեխայ ու ծերունի – վերջնականապէս փարատած քուններ... Ես ու այդ միլիոնները, մեր արթննալը իմաստ մը ունի՞ր արդեօք: Թափուն իմաստ մը: Թափուն՝ անպայման: Բայց եթէ ոչի՛նչ իմաստ ունի, որքան ալ աստ անդ շարժիմ՝ արդիւնքը նոյնն է: Պիտի ընկրկիմ, խաբկանքներով պիտի սնանկիմ: Պիտի կորսնցնեմ պրկումը որ ի՛մս էր, ինքզինքս պիտի յանձնեմ ան-իմաստին: Ինծի համար, դահիճն է ան, որ զիս կը չարչարէ ու կը մեղցնէ, առանց յոյսի ո՛չ իսկ նշոյլի մը: Հապա եթէ կա՛յ իմաստ մը: Այսօր՝ գաղափար չունիմ այդ մասին: Իսկ վա՞ղը: Ի՞նչ է գիտցածս: Անկարող եմ իմաստի մը մասին խորհելու, որ չըլլար «իմ» չարչարանքս, այդ մէկը լաւ գիտեմ: Բայց առ այժմ՝ ոչ մէկ իմաստ: Պարոն Ոչ-Մէկ-Իմաստ կը գրէ, կ’անդրադառնայ իր խելագարութեան. անաւոր է: Բայց իր խելագարութիւնը, այդ անիմաստութիւնը, տեսե՛՛ք ինչպէս յանկարծ լրջացաւ: Արդեօք ա՞յդ է «իմաստ» ըսուածը: (Ո՛չ, Հէկլը ո՛չ մէկ կապ ունի խելագար կնոջ մը «վերացում»ին հետ...) Կեանքս իմաստ մը ունի այն պայմանով միայն, որ ան բացակայի ինձմէ. որ ըլլամ խելագար. կրցողը, մեռնողը՝ թող հասկնայ...:

Տիկին Եղուարդա

Այսպէս ուրեմն հոս է էութիւնը, չգիտնալով ինչո՛ւ, պաղէն դողալով տակաւին...: Համատարած տիեզերքը, գիշերը, կը շրջապատեն զինք եւ ինք հոն է «չգիտնալ»ու համար, ուրիշ ոչինչ: Բայց ԱՍՏՈՒԱ՞Ծ: Ի՞նչ ըսել անոր մասին, Պարոն Շատախօս, Պարոն Հաւատացեալ: Աստուած ինքը գիտէ՞: ԱՍՏՈՒԱ՞Ծ, եթէ «գիտնար», պիտի ըլլար խոզ մը*: Տէր իմ (լիւսածութեանս մէջ, «սրտիս» կոչ կ'ուղղեմ), ազատեցէ՛ք զիս, կուրցուցէ՛ք զանոնք: Բայց պատմութի՞ւնը, պիտի շարունակե՞մ):

Վերջացուցի:

Այդ փունէն, որ մեզ համակեց, կարն ժամանակ մը, թափսիին խորը, առաջինը ես արթնցայ, հիւանդ...: Մնացեալը հեգնանք է, երկար սպասումը մահուան...:

* Ըսի. «Աստուած, եթէ «գիտնար», պիտի ըլլար խոզ մը»: Այն որ գաղափարը պիտի ըմբռնէր մինչեւ ծայրը (կ'ենթադրեմ, որ այդ պահուն՝ պիտի ըլլար չլուացուած, «հերարձակ»), ի՞նչ մարդկային տեսք կը մնար անոր: Անդին, եւ ամէն ինչէ... միշտ աւելի հեռու, աւելի հեռու...: ԻՆՔՆ ԻՍԿ, ինքնակորոյս հեշտանքին մատնուած վիճի մը վերեւ...: Եւ հիմա՞: ԿԸ ԴՈՂԱՄ:

Ներածական խօսք (1956)

Մահը ամենէն ահաւոր
բանն է եւ մահուան գործը
պահպանել՝ ամենաշատ
ուժ պահանջողը:

«Տիկին Եղուարդա»ի հեղինակը արդէն իսկ ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրեց գրքին ծանրախոհութեան վրայ¹: Այսուհանդերձ անհրաժեշտ կը նկատեմ, անգամ մը եւս նոյն այդ կէտը շեշտադրել, քանի որ սեռային կեանքին վերաբերող գրութիւնները սովորաբար որոշ թեթեամտութեամբ մը կը կարդացուին: Այդ իրողութենէն որեւէ բան փոխելու յոյսը — կամ նպատակը — չունի՛մ անշուշտ: Բայց սոյն ներածականի ընթերցողէն կը խնդրեմ, որ վայրկեան մը՝ մտածէ՝ հաճոյքին հանդէպ աւանդական դիրքորոշման մասին: Մտածէ՝ հաճոյքին (որ սեռերու խաղին մէջ՝ խելագարեցնող աստիճանի մը կրնայ հասնիլ) եւ ցաւի՛ն մասին (գոր մահը կ'ամոքէ, այո՛, բայց գոր նախ՝ անդիմադրելի աստիճանի մը կը հասցնէ): Շարք մը պայմաններու հետեւանալով՝ մարդ էակին (մարդկութեան) մասին կազմած ենք ծայրագոյն հաճոյքէն ու ծայրագոյն ցաւէն նոյնքան ձեռքազատ պատկեր մը: Ամենէն սովորական արգելումները կը վերաբերին մէկ կողմէ՝ սեռային կեանքին, միւս կողմէ՝ մահուան, այնպէս որ մէկն ու միւսը կազմած են սրբազան բնագաւառ մը, կրօնքի հպատակութեան տակ: Ամենէն անախորժը սկսած է երբ էակին անհետացումի պարագաներուն վերաբերող արգելումները միայն արժանի գտնուած են ծանրակշիռ հանգամանք ստանալու, մինչդեռ անոնք որոնք կը վերաբերէին էակի յայտնութեան — ամբողջ սերնդագործականը — թեթեամտութեամբ դիմաւորուած են: Ամբողջ խորագոյն ձգտումին դէմ բողոքի խօսք մը չէ՛ որ կ'ուզեմ բարձրացնել: Այդ ձգտումը ինքնին արտա-

¹ Երբորդդ դէմքով կը խօսի հոս Ժորժ Պաթայլ, որովհետեւ 1956ի հրատարակութիւնը «Տիկին Եղուարդա»ն կը հրամցնէր անգամ մը եւս ո՛չ թէ հեղինակին անունով, այլ Փիէո Անժելիֆ ծածկանունով: Ժորժ Պաթայլ կ'երեւէր միայն իրրեւ յառաջաբանին հեղինակը:

յայտութիւնն է նակատագրի մը. որուն համաձայն մարդ էակը պէտք է ծիծաղէր իր կենսագործական օրգաններուն ի տես: Բայց այս ծիծաղը, որ ա՛լ աւելի կը շեշտէ հանոյքին ու ցաւին հակադրութիւնը (ցաւն ու մահը յարգանքի արժանի են, մինչդեռ հանոյքը ոչինչ է, արհամարհուելու սահմանուած) ցոյց կու տայ նաեւ անոնց հիմնական մօտիկութիւնը: Ծիծաղը յարգալիք չէ անկասկած, բայց պժգանքի նշանն է: Ծիծաղը փոխզիջումի կեցուածք մը կը մատնէ, մարդուն կողմէ որդեգրուած, երբ ան կը գտնուի զինքն խորշեցնող բայց անկարեւոր նկատուած երեւոյթի մը առջեւ: Ու լրջութեամբ, ողբերգական երանգով ներկայացուած էրոթիզմը այս իսկ պատճառով՝ ամբողջական վերիվայրում մը կ'ենթադրէ ու կը պատճառէ:

Կ'ուզեմ նախ յստակ ըսել, թէ որքան անիմաստ են այն սովորական հաւաստումները, որոնց համաձայն սեռային արգելումը նախապաշարում մըն է միայն, որմէ իբր թէ ժամանակը եկած է ձերբազատելու: Նոյն կեցուածքին համաձայն, ամօթը, ամօթխածութիւնը, որոնք հանոյքի բարկ զգացումին ընկերակիցներն են, անխելութեան փաստեր պիտի ըլլան: Այս գիծը շարունակելով, ինչո՞ւ չջնջել ամէն ինչ որ մարդկային է եւ չվերադառնալ անասնութեան ժամանակաշրջանին, երբ յօշոտումը եւ աղբին հանդէպ անտարբերութիւնը հասարակ երեւոյթներ էին: Կարծէք լման մարդկութիւնը արդիւնքը չըլլար պժգանքի ու անմիջապէս ետքը՝ քաշողութեան մեծ եւ բիրտ շարժումներու, որոնց կապուած են զգայնութիւնն ու իմացականութիւնը: Բայց առանց որեւէ բան հակադրելու մերկութեան անամօթութենէն յառաջ եկած ծիծաղին, կարելի է վերադառնալ — մասամբ — հայեացքի մը, գործիծաղը միայն գոյացուց:

Ծիծաղն է, արդարեւ, որ կ'արդարացնէ անպատուաբեր դատապարտութեան տեսակ մը: Ծիծաղը մեզ կը մղէ նամբու մը, ուր արգիլուածութեան, այսինքն նաեւ անհրաժեշտ ու անխուսափելի ամօթի՝ սկզբունքը կը վերածուի փակ կեղծաւորութեան, կատարեալ անհասկացողութեան խնդրոյ առարկայ երեւոյթին հանդէպ: Կատակարանութեան հետ եկող ազատագրուած լրբութեան կ'ընկերակցի միշտ էրոթիզմի ճշմարտութիւնը լուրջի առնելու մերժումը: Ու լուրջի առնել կը նշանակէ հոս՝ ողբերգականութեան անդրադառնալ:

Այս պզտիկ գրքին մէջ էրոթիզմը ներկայացուած է առանց այլեւայլի, կը տանի դէպի պատռուածքի մը գիտակցութիւնը, ու ասոր յառաջաբանը առիթը կու տայ ինծի յուզումնահեղձ կոչի մը: Զարմանքի աղբիւր չէ բնաւ ինծի համար, երբ ոգին ինքն իրմէ կը հեռանայ, կոնակ

կը դարձնէ իմ գիմքին, եւ իր յամառութեան իսկ մէջ՝ կը դառնայ ինքն իր նշմարտութեան ծաղրանկարը: Եթէ մարդ ըսուածը պէտք ունի սուտի, ազատ թող զգայ: Իր ներսիդին դոյզն հպարտութիւն պահողը կորսուած է մարդկային ամբոխին մէջ...: Բայց եւ այնպէս, ես երբեք պիտի չմոռնամ ինչ որ բիրտ ու հրաշալի է աչքերը բաց պահելու կամեցողութեան մէջ, *պատահածը*, էութիւնը բաց աչքերով տեսնելու կամքին մէջ: Եւ ոչինչ պիտի գիտնայի պատահածին մասին եթէ գաղափար չունենայի ծայրագոյն հանոյթին մասին, ծայրագոյն ցաւին մասին:

Ճիշդ հասկցուինք: Պիեռ Անժելիք կ'ըսէ նոյն բանը իր բառերով: Ոչի՛նչ գիտեմք, մխրճուած ենք գիշերուան խորը: Բայց առնուազն կրնանք տեսնել ինչ որ մեզ կը խաբէ, ինչ որ մեր նայուածքը կը շեղեցնէ մեր լուսածութեան գիտութենէն, աւելի ճիշդ՝ այն գիտութենէն, թէ հանոյթ ու ցաւ, հանոյթ ու մահ նոյն բանն են:

Ազատագրուած կամ այդպէս կարծուած կատակաբանութեան պատճառած ծիծաղը կ'արգիլէ որ հասկնանք մէկ բան. ծայրագոյն հանոյթի ու ծայրագոյն ցաւի նոյնութիւնը, որ նոյնութիւնն է գոյութեան ու մահուան, գիտութեամբ մը, որ իր կատարին կը հասնի այդ ակնախտիդ հեռանկարով ու այդ վերջնական մթագնութեամբ: Այդ նշմարտութեան մասին թերեւս օր մը կարենանք ծիծաղիլ, բայց այն ատեն՝ բացարձակ ծիծաղով մը, որ պիտի չսահմանափակուի մեզ կործանող պժգալիին դէմ յանդիման արհամարհանք արտայայտելով:

Որպէսզի կարենանք մինչեւ ծայրը երթալ այն յափշտակութեան որ կը յատկանշէ հեշտանքը, հարկաւոր ենք միշտ գծելու անոր անմիջական սահմանը՝ զարհուրելին: Չէ որ միայն ուրիշներու (կամ ի՛մ) ցաւը, եթէ մօտենամ այն պահուն երբ պիտի ցնցուիմ սոսկումէն, կրնայ զիս տանիլ մինչեւ զառանցանքի առաջնորդող հրնուանքի վիճակ մը: Բայց չկայ նաեւ պժգանքի որեւէ տեսակ որուն մէջ չտեսնեմ մտերիմ ընտանութիւնը ցանկութեան հետ: Ճիշդ պիտի չըլլար ըսել, որ սոսկումը կը շփոթուի փաշտութեան հետ: Բայց եթէ սոսկումը չի կրնար կասեցնել, չի կրնար խորտակել փաշտութիւնը, առնուազն կը զօրացնէ զայն: Վտանգը անդամալուծող է, բայց աստիճան մը վար՝ կրնայ ցանկութիւնը արթնցնել: Չենք հասնիր հեշտանքի ինքնակորուսումին եթէ ոչ մահուան հեռանկարով, թէկուզ հեռաւոր, եթէ ոչ կործանումի նախզգացումով:

Մարդը անասունէն կը տարբերի այն չափով, որ որոշ զգայութիւններ զինք կը վիրաւորեն, կը խանգարեն մինչեւ խորերը: Այս զգայու-

թիւները փոփոխական են անհատէ անհատ եւ ապրելակերպին համաձայն: Բայց արիւնին տեսքը, փսխումին հոտը, որոնք մեր մէջ կ'արթնցնեն մահուան սոսկումը, մեզ երբեմն կը փոխադրեն նողկանքի վիճակի մը մէջ, որ աւելի ցաւատանջ է քան թէ ցաւը: Չենք հանդուրժեր գերագոյն գլխապտոյտին առնչուած այդ զգայութիւնները: Ումանք կը նախընտրեն մեռնիլ քան թէ օձի մը դալիլ, նոյնիսկ անվտանգ: Կայ այսպէս բնագաւառ մը, ուր մահը չի նշանակեր միայն անհետացում, այլ անհանդուրժելի շարժումն է, որուն մէջ կ'անհետանայ մեր կամքէն անկախ, մինչդեռ ամէն գնով հարկին տակն ենք դիմանալու: Ճիշդ այդ "ամէն գնով"ն է, այդ "մեր կամքէն անկախ"ը, որ կը նշէ ու կը զատորոշէ ծայրագոյն բերկրանքի, անասելի բայց հրաշալի ինքնակորուսումի պահը: Եթէ ոչինչ ըլլար մեզմէ անդին, ոչինչ որ անցնէր մեզմէ անդին *մեր կամքէն անկախ*, որպէսզի *ամէն գնով* չըլլայինք, այն ատեն երբեք պիտի չհասնէինք այդ խելագար պահուն որուն կը ձգտինք մեր բոլոր ուժերով եւ զոր միեւնոյն ժամանակ մեր բոլոր ուժերով կը մղենք ետ:

Հաճոյքը պիտի ըլլար արգահատելի եթէ չըլլար այս զգեստնոյ զանցումը, որ չէ վերապահուած բնաւ սեռային յափշտակութեան եւ ինքնակորուսումին, զոր բոլոր միսքիքները բայց մասնաւորաբար քրիստոնէայ միսքիքները ճանչցած են նոյն եղանակով: Էութիւնը տրուած է մեզի էութենէն անդին անտանելի զանցումով մը, ո՛չ նուազ անտանելի քան մահը: Եւ քանի որ մահուան մէջ զանցումը, այդ պահուն իսկ երբ կը տրուի մեզի, ետ կ'առնուի նաեւ, ստիպուած ենք զայն փնտռելու մահուան *զգացումին* մէջ, այն անտանելի պահերուն մէջ, ուր մեզի կը թուի թէ կը մեռնինք, որովհետեւ էութիւնը մեր մէջ կը յորդի այն ատեն միայն, երբ սոսկումին եւ բերկրանքին լիութիւնները կը գուգադիպին:

Նոյնիսկ մտածումը (անդրադարձումը) մեր մէջ իր կատարին կը հասնի միայն չափազանցութեամբ, յորդումով: Ի՞նչ կը նշանակէ նշմարութիւնը, եթէ չէ ան չափազանցութեան պատկերացումը, եթէ չենք տեսներ ինչ որ կը զանցէ տեսնելու կարելիութիւնը, ինչ որ անտանելի է նայուածքին, ինչպէս ինքնակորուսումին մէջ անտանելի է վայելքը: Եթէ չենք մտածեր ինչ որ կը զանցէ մտածելու կարելիութիւնը...^{*}:

^{*} Ընթերցողին ներողամտութիւնը հայցելով, պէտք է հոս աւելցնեմ որ էութեան եւ զանցումի այս սահմանումը չունի փիլիսոփայական հիմք, որովհետեւ զանցումը կը զանցէ հիմք: Ի՞նչ է զանցումը: Այն է, որուն միջոցաւ էութիւնը յառաջագունէ, ամէն ինչէ առաջ, բոլոր սահմաններէն դուրս է:

Այս յուզումնահեղձ նկատողութիւններու վերջաւորութեան, որ ճիշով մը կ'անէանայ ինքն իր մէջ որով հետեւ կը կործանի ինքն իր անհանդուրժողութեան մէջ, ահաւասիկ վերստին Աստծոյ գաղափարը: Հո՛ւն է իմաստը, հո՛ւն է անվայելութիւնը այս խելագար գրքին: Պատումը խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ, իր ստորագելիներու լիութեան մէջ, գայն՝ Աստուած: Եւ այդ Աստուածը, սակայն, հանրային կիւն մըն է, միւսներուն նման: Բայց ինչ որ միսքիֆականութիւնը չկրցաւ ըսել (այդ պահուն երբ պիտի ըսէր՝ շնչահեղձ կ'ըլլար), ահաւասիկ էրօթիգ՝ մը կ'ըսէ: Աստուած ոչի՛նչ է եթէ չէ Աստծոյ զանցումը բոլոր ուղղութիւններով եւ իմաստներով: Գոեհիկ արարածին, սոսկումին եւ աղոտութեան, վերջապէս՝ ոչինչին ուղղութեամբ...: Ձեռք կրնար լեզուին մէջ անպատիժ աւելցնել բառերէն անդին՝ անցնող բառը, Աստուած բառը: Այդ պահուն երբ կ'ընենք այդ, ինքզինքն զանցող բառը գլխապտոյտ պատճառող շարժումով մը կը ջնջէ իր սահմանները: Ինչ որ է՝ չ'ընկրկիր ո՛չ մէկ բանի առջեւ: Կը յայտնուի հո՛ն, ուր անոր ակնկալութիւնն իսկ անկարելի է: Կը դառնայ իր կարգին անվայել: Ով որ այս բոլորին մասին ունի դոյզն իսկ գաղափար մը, նոյնհետայն կը լռէ: Կամ փնտռելով ելքը եւ գիտնալով որ աւելի՛ կ'ընկղմի, ինքն իր մէջ կը փնտռէ ինչ որ, քանի որ կրնայ զինքը կործանել, զինք կը դարձնէ Աստծոյ նման, ոչինչին նման *:

Էութիւնը նաեւ ունի սահմաններ: Ատոնց շնորհիւ է, որ կը խօսինք (կը խօսիմ, տեսէ՛ք, բայց խօսելու պահուն՝ չեմ մոռնար որ խօսքն ո՛չ միայն պիտի խուսափի ինձմէ, այլ որ արդէն իսկ եիմա կը խուսափի): Այս նախադասութիւնները, շարուած, հնարաւոր են լայն չափով որովհետեւ զանցումը բացառութիւն կը կազմէ, հրաշալին է ան, հրաշքը...: Եւ զանցումը կը նշէ քաշողութիւնը - քաշողութիւնը, եթէ ոչ սոսկումը. ամէն ինչ որ է՝ է՝ աւելի քան ինչ որ է. բայց անոնց անկարելիութիւնը նախատուեալ մըն է: Այնպէս որ երբեք կապուած չեմ: Երբեք ինքզինքնա ենթակայ չեմ դարձներ, կը վերապահեմ ինքնիշխանութիւնս, զոր մահս միայն կը գտնէ ինձմէ, մահս որ պիտի փաստէ թէ անկարելի էր զանցումէ գերծ էութեամբ մը գոհանալու: Պէտք է կարծել որ կը ժխտեմ նաւաչումը: Եթէ չըլլար ան՝ հիմա պիտի չգրէի: Բայց այդ գրող ձեռքը մահամերձ է եւ այդ մահով որուն խոստացուած է՝ կը ժայթքէ դուրս սահմաններէն զորս գրելով ընդունած էր (մինչ գրող ձեռքը կ'ընդունէր, մեռնող ձեռքը կը մերժէր):

* Ահա ուրեմն առաջին աստուածաբանութիւնը, զոր երբեւիցէ առաջադրուած ըլլայ ծիծաղէն պայծառացած մարդու մը կողմէ: Ձի յօժարիր սահմանափակել ա՛յն, որ չի գիտեր սահմանին ի՛նչ ըլլալը: Այս օրը նշէ՛ բոցէ քարով մը, ո՛վ ընթերցող, դուն որ տփուկեցար փիլիսոփաներու գրուածքները սերտելով: Ինչպէ՞ս կրնար արտայայտուիլ մէկը որ փիլիսոփաները լուրջեան կը մատենէ, եթէ ոչ ձեւով մը որ առյաւելս անհասկնալի պիտի մնայ անոնց:

Բոլոր գիրքերուն մէջ այս ամենէն անտեղի գիրքը մեզ կ'առաջնորդէ այսպէս անպատմելի նամբու մը վրայ, ուր թերեւս կան քանի մը յայտնագործումներ եւս կատարելիք:

Օրինակ, պատահական ձեւով, երջանկութեան յայտնագործումը...:

Բերկրանքին տեղը, եթէ լաւ հետեւեցանք ըստածին, մահուան հեռանկարին մէջն է (եւ այդ պատճառով ալ ծածկուած է ան իր հականիշին՝ տրտմութեան հանգամանքին ետին):

Բացարձակապէս հակուած չեմ խորհելու որ այս աշխարհին մէջ էականը հեշտանքն է: Մարդ էակը չէ սահմանափակուած վայելքի օրգանին: Բայց այդ անխոստովանելի գործարանը անոր կը յուշէ իր գաղտնիքը՝ Քանի որ վայելքը կախեալ է ոգիին առջեւ բացուած անկումային հեռանկարէն, հաւանական է որ խարդախութեան դիմենք, փորձենք հանոյքին հասնիլ կարելի եղածին չափ հեռու մնալով զարհուրանքէն: Ցանկութիւնը գրգռող կամ վերջնական ցնցումը պատճառող պատկերները սովորաբար կասկածելի, երկերեսանի բնոյթ ունին: Եթէ անոնց աչքին առջեւ եղած նպատակն է սոսկումը կամ մահը, միշտ խարդախ ձեւով է: Նոյնիսկ Սատի տեսանկիւնէն, մահը *այլին* ուղղուած է եւ *այլը* ամէն բանէ առաջ՝ կեանքին համեղ արտայայտութիւններէն մէկն է: Էրոթիզմի բնագաւառը խորամանկութեան մատնուած է, չկայ խուսափում ատկէ: Էրոսի շարժումը պատճառող առարկան կը ներկայանայ միշտ ինքն իրմէ տարբերող կերպարանով: Այնպէս որ Էրոթիզմի մարզէն ներս, ճգնակեացները կարծես իրաւունք ունին: Անոնք գեղեցկութեան մասին կ'ըսեն, թէ սատանային թակարդն է: Միայն գեղեցկութիւնը, ի հարկէ, հանդուրժելի կը դարձնէ անկարգութեան, բրտութեան եւ անվայելութեան կարիք մը, որ սիրոյ արմատն է: Չեմ կրնար հոս քննել մանրամասնութեամբ բազմակերպ գաղանցանքները, որոնց կարգին ամենէն ուժեղը կը ճանչնանք զուտ սիրոյ միջոցաւ, որ կեանքի կոյր չափազանցութիւնը, յոր-

* Կրնայի աւելցնել, որ զանցումը սերնդագործութեան սկզբունքն իսկ է: Աստուածային նախախնամութիւնը ուզեց, որ իր գործին մէջ՝ իր գաղտնիքը մնայ ընթերցողին: Ոչի՞նչ կայ ուրեմն, որմէ մարդ մնար գերծ: Նոյն օրը, երբ կ'ըսուի իրեն թէ յատակը անյատակ է, պէտք է նաեւ ըլլայ այդպիսին նախախնամութեամբ որոշումով: Բայց նոյնիսկ հոն ուր երեխան իր աստուածադրուծ խօսքէն կ'ազատագրէք, այո, նոյնիսկ հոն՝ դրժելով է, իր սահմանին վրայ թքնելով է, որ յետին թշուառականը կը յայրատի, դրժելով է որ կ'աստուածանայ: Տրուած ըլլալով այն ճշմարտութիւնը, որ *արարչութիւնը* անկարգելի է: Չի սահմանուիր ան ոգեկան որեւէ շարժումով, եթէ ոչ այն մէկով որ, զանցուելու պահուն, ունի զանցելու հաստատ վստահութիւնը: